

СЛОВО В САКРАЛЬНОМУ СТИЛІ

УДК 811.161.2

Наталія Мех

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

У статті зроблено спробу проаналізувати сучасний український мовно-культурний простір, а саме такий його великий сегмент, як духовна культура. Культура є предметним полем формування цінностей. А цінності, в свою чергу, становлять фундамент культури.

Цінності є осередком духовного життя суспільства. Вони сприяють єдності, цілісності соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні.

Для глибшого осмислення процесів, які відбуваються в сучасному українському мовно-культурному просторі, потрібно знати та усвідомлювати ті ціннісні орієнтири, які побутують у свідомості нашого народу здавна. Адже цінності здатні впливати на формування світоглядних орієнтирів.

Ключові слова: *духовна культура, цінності, мовно-культурний простір, логоцентризм, кардіоцентризм, слово, мова, серце.*

The article attempts to analyze the modern Ukrainian language and cultural space, namely, such a large segment as spiritual culture. Culture is the subject field of the values' formation. And values, in turn, form the foundation of culture..

Values are the focus of the spiritual life of society. They promote the unity, integrity of society, preventing destructive external influence.

For a deeper understanding of the processes that take place in the modern Ukrainian language and cultural space, one needs to know

and understand those value points that have been in the minds of our people since ancient times. After all, values can affect the formation of ideological landmarks.

Key words: *spiritual culture, values, linguistic and cultural space, logocentrism, cardiocentrism, word, language, heart.*

Культура є предметним полем формування цінностей. А цінності, в свою чергу, становлять фундамент культури. Через систему цінностей та ідеалів і визначається культура. Вона «трансформує історичний досвід у знаменування цінностей життя, творчості, духу, у символічний лад спілкування, соціальних значень, вірувань та ідеалів, ієрархії найвищих людських якостей, формування світу людини за вимірами блага, правди, краси» [Кримський 2008: 301].

Цінності є осередком духовного життя суспільства. Вони сприяють єдності, цілісності соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні.

Для глибшого осмислення процесів, які відбуваються в сучасному українському мовно-культурному просторі, потрібно знати та усвідомлювати ті ціннісні орієнтири, які побутують у свідомості нашого народу здавна. Адже цінності здатні впливати на формування світоглядних орієнтирів.

Прийняття християнства – це, без перебільшення, епохальна інтегративна та об'єднавча подія для всього слов'янського світу, що дала можливість Київській державі увійти в коло країн християнської цивілізації, стати частиною їх інтелектуального і духовного надбання.

Християнство як релігійна система «докорінно змінила хід розвитку державності, духовності і культури східних слов'ян, всього їхнього суспільно-політичного життя. Вона мала не лише суто релігійні, а й нерелігійні наслідки. Християнство прийшло в Русь-Україну не лише як релігія, але і як нові культура, мораль, цивілізація» [Шуба 1999: 65].

Християнська культура – завжди словоцентрична. Адже Господь Ісус Христос – Слово Божее, втілений Логос.

Пригадаймо як починає Іван Богослов своє Євангеліє:

Споконвіку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога. Все через Нього сталось,

і без Нього ніщо не сталося, що сталося. У Ньому було життя, і життя було світлом людям. І світло в темряві світить, і темрява не огорнула Його. Ів 1:1-4 [Святе Євангеліє, переклад 2011].

Наголосимо на особливому ставленні до слова, до мови, а також до пісні (до пісенного слова), в українському культурному просторі. А саме, в такому великому його сегменті, як духовна культура.

Такі фрагменти сучасного українського мовно-культурного простору, як українська духовна поетична творчість, зразки літературної творчості з біблійними мотивами, духовні піснеспіви входять у світову культуру та є частиною християнського світобачення та світовідчуття. Духовна поезія, духовна музика, зокрема православні піснеспіви, мають давню історію та вміщують найважливіші загальнолюдські духовні та моральні цінності, що здатні виховати наступні покоління та збагатити суспільство глибинними смислами.

Крім *слова*, українська ментальність, світоглядно-ціннісна свідомість нашої культури висуває на чільне місце *серце* в глибинному, біблійному значенні, як коріння морального життя людини.

Культурологема *серце* розкривається в нашій культурі як «принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сфера добра й краси (М. Гоголь).

Архетип «філософії серця» .. є знаменним у тому методологічному розумінні, що стосується як загальнолюдських аспектів української культури, так і її особливих християнських засад та аутентичних рис» [Кримський 2008: 307].

Філософія серця пов'язана з «ідеєю двосвітності буття, його поділом на «внутрішній» та «зовнішній» світ, з ідеєю подільності природи людини на «сердечну» (глибинну-емоційну, таємничу, надчуттєву, ірраціональну) та інтелектуально-раціональну сфери. .. В особливому,

християнському розумінні ця філософія виходить з ідеї побудови людської моралі на «палючому серці» людини як органа відчуття Бога і протистоїть античному (сократівському) розумінню моральності як функції від розумності людей та знання» [Кримський 2008: 307-308]. У такому аспекті архетип філософії серця діяв в українській культурі від часів Київської Русі до праць К. Транквіліона-Ставровецького, П. Юркевича та ін.

Так, зокрема, у ХІХ ст., Памфіл Юркевич представив цілісну філософсько-антропологічну концепцію про *серце* як визначальну основу фізичного та духовного життя людини. Серце, на думку автора, – це скарбник і носій усіх тілесних сил людини; центр усіх пізнавальних дій душі; центр морального життя людини, скрижаль, на якому викарбуваний природний моральний закон. Розуму надається значення світла, яким осявається Богом створене життя людського духу; духовне життя виникає раніше за розум, який є вершиною, а не коренем духовного життя людини.

Філософ відзначав у своїй праці «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого» наступне:

«Хто читає з належною увагою Слово Боже, той легко може помітити, що в усіх священних книгах і в усіх богонатхненних авторів *серце* людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче містище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками» [Хроніка 2000, II: 563].

Відзначимо, що в українській традиції сама філософія серця на генетичному рівні пов'язана з біблійними образами. Показовим є те, що сам концепт *серце* лише у Старому Заповіті згадується 851 раз.

Святе Писання говорить нам про *серце* дуже красномовно. Майже на кожній сторінці Біблії мова йде про *серце*. І той, хто вперше читає її, не може не помітити, що *серцю* надається значення не лише центрального органу чуття, але й важливого органу *пізнання*, органу *думки* та сприйняття духовних впливів. Та більше того: *серце* у біблійних текстах є органом

спілкування людини з Богом, а відповідно, воно є органом вищого пізнання.

Відзначимо, що «не лише про здатність серця сприймати вплив Духа Божого говорить Писання, але представляє його органом, який вдосконалює та виправляє Бог, як центр нашого духовного життя та Богопізнання» [Святитель Лука 2002: 22].

Про це свідчать наступні біблійні тексти, пор.:

Що виявляють діло Закону, написане в *серцях* своїх,
як свідчить їм сумління та їхні думки (Рим. 2: 15);

Поскидайте з себе всі гріхи, якими ви грішили,
І створіть собі нове *серце* та нового духа! (Єз. 18: 31);

Бог Господа нашого Ісуса Христа, Отець слави,
дав вам Духа премудрості та відкриття для пізнання Його,
просвітив очі вашого *серця*, щоб ви зрозуміли,
до якої надії Він вас закликає,
і який багатий Його славний спадок у святих (Еф. 1: 17-18)
[див. Святитель Лука 2002].

П. Юркевич відзначає, що «просте читання священних текстів, якщо тільки ми не будемо їх перевитлумачувати згідно з запозиченими ідеями, переконує нас безпосередньо, що священні автори цілком певно й з повним усвідомленням істини визнавали серце осереддям усіх явищ людського тілесного й духовного життя. [...]. Священні автори знали про високе значення голови її у духовному житті людини; проте, повторюємо, осереддя цього життя вони вбачали у серці» [Хроніка 2000, II: 565].

Українська культура, крім того, що вона словоцентрична, є ще й кардіоцентричною. С. Кримський відзначає, що «специфічно національного витлумачення архетип *серця* набуває, починаючи з ідей Г. Сковороди.

Г. Сковорода розробляє філософію серця під кутом зору «внутрішньої людини», того мікросвіту, який є здатним втілювати символічне буття. А це символічне буття схоплює не тільки біблійну мудрість, а й знаковий менталітет української

нації. Саме в такому плані філософія серця й дістала національну довершеність в ідеології кириломефодіївців. Із погляду цих діячів (Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський та ін.) національна культура та історія України – це втілення серця. Тому українська ідея будується на серці, і «внутрішня людина» є суб'єктом зв'язку з рідним краєм, із Україною» [Кримський 2008: 308].

У цей історичний період для українського культурного простору характерним стає актуалізація біблійних мотивів, осучаснення смислів Старого Заповіту та «визнання його рівнозначності в контексті сьогодення з Новим Заповітом. .. Актуалізація Старого Заповіту йде в Україні від Іларіона та Нестора до Крехівської Палеї, з її неперевершеною кількістю апокрифів та інтерпретацій старозавітних текстів (досягає 40 одиниць) і Острозької Біблії (першого у слов'янському світі повного друкованого видання біблійних текстів) та шкільної драми. .. З XIV століття в Україні, спочатку в православних братствах, а згодом у русі фольклорної творчості, поширюються псалми, духовні вірші на старозавітні теми. З ними пов'язана в професійній музиці низка партесних концертів XVII – XVIII століття, у тому числі такі значні твори, як «Сіде Адам прямо рая», «Давидські днесь» чи концерт А. Веделя «На ріках Вавилонських» [Кримський 2008: 308–309].

Воістину всеосяжна за біблійними текстами роль *серця* в галузі почуття. Воно *веселиться* (Єр.15: 16; Єсф. 1:10; Пс. 103: 15; Пр. 15: 13; 15: 15; 17: 22; Суд. 16: 25), *радіє* (Плач. 5: 15; Прип. 27: 9; Пр. 15: 80; Іс. 66: 14; Пс. 12: 6; Пс. 15: 9; Прип. 23: 15; Екл. 2: 10), *тужить* (Пс. 12: 3; Єр. 4: 19; Пс. 24: 17), *бентежить та хвилюється* до того, що псалмоспівець кричить (Єр. 4:19; 4 Цар. 6: 11; Пс. 72: 21), *рветься від злоби* (Дії 7: 54) та *горить тріпотливим передчуттям* у Клеопи (Лк. 24: 32). Воно *обурюється* на Господа (Пр.19: 3), у ньому *знаходиться гнів* (Екл. 9: 3), *перелюбна пристрасть* (Мт. 5: 28), *зздрість* (Як. 3: 14), *зверхність* (Пр. 16: 5), *хоробрість та острах* (П. 26: 3; Лев. 26: 36), *нечистота хоті* (Рим. 1: 24), *його перемагають поносіння* (Пс. 68: 21). Але воно *сприймає й втішання* (Филим. 1: 7), здатне до великого почуття уповання

на Бога (Пс. 27: 7; Пр. 3: 5) та скорботи за своїми гріхами (Пс. 38: 19), може бути вмістилищем упокорення та смирення (МТ. 11: 29) [Святитель Лука 2002].

Отже, образ *серця* у Біблії вцілому та у Старому Заповіті, зокрема, формував, до певної міри, філософію серця в українському культурному просторі. Частотність уживання цього образу свідчить про спорідненість «актуалізації Старого Заповіту та архетипу серця, яка спостерігається ще з часів Київської Русі.

Цікавою щодо цього є не тільки класика старокиївської книжності, а й офіційна документація державних осіб. Наприклад, дочка Ярослава Мудрого, королева Франції Анна в Хартії від 1060 року цитує Старий Заповіт, а саме «Пісню пісень», одну з найбільш ліричних та інтимних книг Біблії. Вона посилається також на твори Августина – першого письменника в історії європейської культури, який, за його висловом, присвятив свою творчість психологічному дослідженню «глибин серця». Культом серця пройнята й уся Хартія Анни Ярославни, котра і за стилем, і за змістом, і за лексикою значно відрізняється від аналогічних документів її чоловіка Генріха I, її сина Філіпа I та інших офіційних текстів. Вона пише: «Я ж, Анна, сприйнявши серцем і осягнувши розумом красу, таку принадність, перечитуючи Писання..., розміркувала сама з собою, яким чином я б могла стати учасницею цього блаженства і життя вічного. І ось тоді побажало серце моє спорудити церкву Христову» (з книги Висоцький С. «Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі»).

Отже, аргументація посилення на поклики серця та тексти Старого Заповіту лишалася непереборною у представників старокиївської культури навіть на чужині. Наскрізним цей ідеологічний комплекс Старого Заповіту та філософії серця став і для української культури загалом» [Кримський 2008: 310].

Серце є осередком душевного й духовного життя людини. Так, у серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; у ньому виникають різноманітні наміри й бажання; воно є вмістище волі та її жадань.

Серце є вмістище всіх пізнавальних дій душі. Звертаючись до біблійних текстів, ми знаходимо наступні висловлювання, пор.:

Міркування є *заміри серця* (Пр. 16: 1), порада серця; *а моє серце дало мені раду* (Неєм. 5: 7). Пізнати серцем значить збагнути (5 М. 8: 5); *знати всім своїм серцем* – збагнути цілковито (Єг. 23: 14). Хто не має серця, *щоб пізнати*, той не має очей, *щоб бачити, і вух, щоб слухати* (5 М. 29:3).

Оскільки слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця: *із серця свого слова подадуть* (Йов. 8: 10); *бо чим серце наповнене, те говорять уста* (Мт. 12: 34). Якщо виходити з того, що мислення є розмова душі з собою, то той, хто мислить, веде цю внутрішню розмову *в серці своєму; говорив я був з серцем своїм* (Екл. 1: 16) [див. Хроніка 2000: 563-564].

Отже, характерний для українського культурного простору кардіоцентризм та логоцентризм безпосередньо або опосередковано пов'язаний з прийняттям християнства.

Засновники слов'янської писемності святі рівноапостольні Кирило та Мефодій були «першими серед слов'ян вчителями християнської віри та засновниками слов'янської культури. У широкому просторі слов'янської душі вони посіяли насіння євангельської науки й слова, і щедро зросили його соками божественної благодаті, так, що вона виявила себе у різних формах і величинах» [Калезич 2011: 38]. Святі вважали, що «мова – це дар, який Господь дає всім, як і інші дари» [Калезич 2011: 37].

Між мовою та національною культурою існує тісний взаємозв'язок. І надалі образ Слова в українській культурі розглядається як «Логос», а в «конкретному розумінні, щодо людської мови, – як засіб апостольської місії. Адже з погляду християнської філософії явлення Христа людям – це .. процес, що відбувається через Слово, яке стало плоттю й жило серед нас. Проте вже з XVI століття, коли поширюється рух полемістів, що борються з унією та католицизмом, архетип Слова, – на думку С. Кримського, – починає набувати специфічного статусу. Слово виступає як «меч духовний» (І. Вишенський, Л. Баранович та інші полемісти) і в такому

значенні проходить крізь усю історію української писемності» [Кримський 2008: 313].

Геній українського народу – Тарас Григорович Шевченко – своєю мовотворчістю красномовно свідчить про значущість образу Слова в нашій культурі. Молитовне звертання поета, його прагнення до істини, до святості, до правди, демонструють наступні рядки, пор.:

Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
(Шевченко, 2: 219).

Логоцентричність українського мовно-культурного простору, ціннісні орієнтири, духовні домінанти нашого народу прочитуються в палкому Шевченковому слові, пор.:

Тойді вже сходила зоря
Над Віфлеємом. Правди слово,
Святої правди і любові
Зоря всесвітня зійшла!
(Шевченко, 2: 220).

Феномен Слова сяє в українському мовно-культурному просторі від святих рівноапостольних Кирила та Мефодія до Тараса Шевченка і далі до сучасних зразків духовної культури. Справжнє Слово в духовному житті українців завжди високо цінувалося і, маємо надію, буде цінуватися.

Проте наше сьогодення висуває нові виклики. Це й глобалізаційні впливи та ризики, і агресія північного сусіда, і внутрішні непорозуміння та чвари. Але є славне минуле нашої землі, давні традиції, ціннісні орієнтири, починаючи від часів Київської Русі, Запорозької Січи та закінчуючи сучасним спротивом громадянського суспільства знищенню українства. Українська ідея, історія, українське слово, віра та пісня – це ті цінності, які об'єднують і молодше, і старше покоління українців, які люблять свою землю, свою мову та культуру та боронять їх.

Калезич Дімітріє. Слов'янський світ у сфері візантійської духовності / Калезич Дімітріє // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу : зб. наук. праць / Ред. колегія П. П. Толочко та ін. – К. : Фенікс, 2011. – С. 35 – 40.

Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Кримський С. Б. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

Святе Євангеліє. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2011. – 479 с.

Святитель Лука (Войно-Ясенецький). Дух, душа и тело / Святитель Лука. – К. : Дух і літера, 2002. – 149 с.

Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 / Шевченко Т. – К. : Наук. думка, 2003. – 784 с.

Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політичний аналіз) / О. В. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

Юркевич П. Сердце та його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого / П. Юркевич // Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть. – К. : Український письменник, 2000. – Вип. 39–40. – Ч. II. – С. 563 – 573.

REFERENCES

Kalezich, D. (2011). Slavic world in the field of Byzantine spirituality. In *Orthodoxy – a civilization core of the Slavic world* (pp. 35-40). Kyiv: Feniks (in Ukr.)

Krymskiy, S. (2008). *Under the signature of Sofia*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyevo-Mohylyans'ka akademiya» (in Ukr.)

Shevchenko, T. (2003). *Collected Works*: In 6 vol. (Vol. 2: Poetry 1847-1861). Kyiv: Naykova dymka (in Ukr.)

Shuba, O. (1999) *Religion in ethnonational development of Ukraine (political analysis)*. Kyiv (in Ukr.)

St. Luke (Voyno-Yasenetsky). *Spirit, soul and body* (2002). Kyiv (in Ukr.)

The Holy Gospel (2011). Kyiv: Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church (in Ukr.)

Yurkevich, P. (2000). Heart and its significance in the spiritual life of man, according to the teaching of the Word of God. *Khronika (Chronicle)*, 39-40, Part II, 563 – 573 (in Ukr.)

Статтю отримано 10.05.2017

Natalia Mekh

MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURAL SPACE: VALUE OURITIES

The article attempts to analyze the modern Ukrainian language and cultural space, namely, such a large segment as spiritual culture. Culture is the subject field of the values' formation. And values, in turn, form the foundation of culture.

Values are the focus of the spiritual life of society. They promote the unity, integrity of society, preventing destructive external influence.

For a deeper understanding of the processes that take place in the modern Ukrainian language and cultural space, one needs to know and understand those value points that have been in the minds of our people since ancient times. After all, values can affect the formation of ideological landmarks.

We will emphasize the special relation to the word, to the language, as well as to the song (to the song's word), in the Ukrainian cultural space. Namely, in such a large segment as spiritual culture.

In addition, Ukrainian mentality, philosophical-value consciousness of our culture places the heart at the prominent place in the deep, biblical sense, as the roots of human moral life. Cardiocentrism and logocentrism, directly or indirectly related to the adoption of Christianity, are characteristic of the Ukrainian cultural space.

Such fragments of modern Ukrainian language and culture as Ukrainian spiritual poetry, examples of literary work with biblical motifs, spiritual songs are part of the world culture and are part of the Christian worldview and attitude. Spiritual poetry, spiritual music, in particular Orthodox churches, have a long history and contain the most important universal spiritual and moral values that can raise the next generations and enrich the society with profound meanings.